

रोजगार हमी कायद्यातील
महत्त्वाचे बदल

लोकप्रतिनिधीनी
यांची दखल घ्यायलाच
हवी

पावसाळी अधिवेशन २००६

संसाधने आणि उपजीविका गट,
प्रयास, पुणे.

रोजगार हमी कायद्यातील महत्त्वाचे बदल

आजही रोजगार हमीचा कायदा करणारे जगातील एकमेव राज्य अशी आपल्या रोजगार हमी योजनेची, 'रोहयोची' ओळख आहे. आपणा सर्वांना अभिमानास्पद असणाऱ्या या योजनेमधे गेल्या वर्षभरापासून फारसा बोलबाला न करता, पण वेगाने अतिशय महत्त्वाचे बदल केले जात आहेत.

❖ गेल्या वर्षभरातील महत्त्वाचे बदल

१. महाराष्ट्र ग्रामीण रोजगार हमी योजनेची राज्यातील १२ जिल्ह्यांमधे कार्यवाही
२. रोहयोतील फळबाग कार्यक्रमांतर्गत जट्रोफा लागवड कार्यक्रमाचा समावेश
३. शासनाने नेमलेल्या रोहयो पुनर्विलोकन समितीच्या अनिर्णित शिफारसी

❖ मजूरविरोधी बदल आणि त्यामागील लोकशाही विरोधी प्रक्रिया

- ◆ महाराष्ट्र ग्रामीण रोजगार हमी योजना वगळता इतर दोन्ही बदल मजुरांसाठी हिताचे नाहीत.
- ◆ जट्रोफा लागवड कार्यक्रमांमुळे हितसंबंधियांना रोहयोत चरण्यासाठी नवे कुरण मिळाले आहे; तर, पुनर्विलोकन समितीच्या शिफारसी प्रत्यक्षात आल्या, तर कायद्याने मजुरांना दिलेली स्थानिक परिसरातील सुरक्षित रोजगाराची हमीच धोक्यात येणार आहे.
- ◆ महाराष्ट्र ग्रामीण रोजगार हमी योजनेतील काही बदल मजुरांसाठी स्वागताह असले तरीही ते प्रत्यक्षात यावेत यासाठी शासनाने कोणतीही ठोस यंत्रणा उभी केलेली नाही. त्याचप्रमाणे, रोजगार हमीवरील किमान वेतन राष्ट्रीय कायदानुसार वाढवणे, यासारखा मजुरांसाठी अतिशय जिव्हाळ्याचा असणारा निर्णयही शासनाने अनिश्चित काळासाठी अनिर्णित ठेवला आहे.
- ◆ हे सर्व बदल अतिशय अपारदर्शकपणे केले जात आहेत, त्यामुळे रोजगार हमीचा कायदा केव्हा, कसा बदलावा यावर हितसंबंधियांखेरीज कोणाचाच अंकुश राहिलेला नाही.

राज्यातील ग्रामीण भागातील लाखो शेतमजूर आणि ८३ दुष्काळग्रस्त तालुक्यांमधील अल्पभूधारक शेतकरी जगण्यासाठी रोहयोवर अवलंबून असतात, हे लक्षात घेतले तर, (१) रोहयोत बदल करण्याची प्रक्रिया मजुराभिमुख करणे, (२) सध्या झालेल्या/सुरु असलेल्या मजूरविरोधी बदलांना आणि त्यामागील अपारदर्शक प्रक्रियेला आळा घालणे, आणि (३) मजुरांसाठी हितावह बदलांची व्याप्ती वाढवणे आणि ते प्रत्यक्षात आणणे, या तीन मुद्द्यांसाठी आपण निकराचे प्रयत्न करायलाच हवेत ...

महाराष्ट्र ग्रामीण रोजगार हमी योजना (म.ग्रा. रोहयो)

स्वागतार्ह वाटणाच्या बदलाची सद्यस्थिती

- ◆ म.ग्रा.रोहयो ही राज्याची मूळ रोहयो आणि राष्ट्रीय पातळीवरील 'राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी' या दोन्हींतील विधायक तरतुदींच्या मिलाफातून तयार झालेली योजना.
- ◆ ग्रामपंचायतींना नियोजनाचे आणि ५०% निधीवापराचे अधिकार, ग्रामसभांना रोहयोच्या संपूर्ण कारभाराचे सामाजिक लेखा परिक्षण (सोशल ऑडिट) करण्याचे अधिकार, यासारख्या अतिशय महत्वाच्या तरतुदी या नव्या रोहयोमध्ये आहेत.
- ◆ बराच गाजावाजा करून राज्यशासनाने या योजनेसाठी विशेष अभियानेही हाती घेतली. त्यामुळे तिची १२ जिल्ह्यांमधली अंमलबजावणी प्रभावीपणे होणे अपेक्षित होते.
- ◆ प्रत्यक्षात मात्र सरकारी यंत्रणेची अनास्था आणि भ्रष्टाचाराच्या बातम्या सातत्याने नोंदवल्या जात आहेत.
- ◆ 'काम मिळण्याचे' आश्वासन मिळूनही ऐन वेळेवर कामे सुरुच न झाल्यामुळे अनेक ठिकाणी मजुरांना स्थलांतर करावे लागले आहे.
- ◆ याशिवाय मूळ रोहयोच्या अंमलबजावणी प्रक्रियेत झालेल्या बदलांमुळे प्रशासकीय पातळीवरदेखील गोंधळाचे आणि नाराजीचे वातावरण आहे.
- ◆ या नव्या बदलांबाबत स्पष्टता आणण्यासाठी, गावपातळीवरील प्रशासकीय यंत्रणा आणि मजूर यांच्यापर्यंत पुरेशी माहिती पोचवण्यासाठी शासनाने अग्रक्रमाने प्रयत्न करायला करायला हवेत.
- ◆ प्रत्यक्षात मात्र शासनाने डिसेंबर व जानेवारी महिन्यापर्यंत तीन शासननिर्णय आणि प्रशासकीय अधिकाऱ्यांसाठी इंग्रजीतील सूचनांचा एक मसुदा काढणे आणि जनतेची दिशाभूल करणाऱ्या जाहिराती प्रसृत करणे, एवढेच प्रयत्न केलेले दिसतात.
- ◆ राष्ट्रीय कायदानुसार म.ग्रा.रोहयोत रु. साठ 'किमान वेतन' जाहीर करूनही, राज्यशासनाने त्यानुसार रोहयोच्या दरपत्रकात करायचे बदल अद्यापही केलेले नाहीत. 'केंद्र शासनाच्या सूचना मिळाली नसल्याचे' कारण सांगून, मजूरहिताचा हा निर्णय राज्यशासनाने लांबणीवर टाकला आहे.

या पार्श्वभूमीवर शासनाकडून काय अपेक्षा आहेत, शासनाने काय करायला हवे याबाबतचे ठोस मुद्दे पुढील पानावर

शासनाकडे मागण्या: कष्टकरी जनतेच्या वतीने अपेक्षा

नव्या योजनेतील विधायक बदल प्रत्यक्षात आणण्याबाबत

- १) ग्रामपंचायत आणि ग्रामसभा यांना निर्णायक अधिकार ही मजुरांसाठी अतिशय महत्त्वाची तरतूद आहे. ती १२ जिल्ह्यांपुरतीच मर्यादित न रहाता संपूर्ण राज्यासाठी तातडीने लागू व्हावी.
- २) सामाजिक लेखापरीक्षण, संगणकीकरण यासारख्या तरतूदी प्रत्यक्षात आणण्यासाठी शासनाने काय यंत्रणा उभारली आहे, हे स्पष्ट करावे. त्याचप्रमाणे, या नव्या तरतूदीबाबत शासकीय यंत्रणा व मजूर यांचे अनुभवी कार्यकर्ते आणि अभ्यासकांच्या सहभागाने प्रशिक्षण घेण्याचा कार्यक्रमही येत्या महिन्याभरात जाहीर करावा.
- ४) तत्त्वतः मान्य केलेली ६० रु. किमान वेतनाची तरतूद शासनाने संपूर्ण राज्यात तातडीने अमलात आणावी. त्यासाठी राज्यातील प्रत्येक परिमंडळाच्या रोहयो - दरसूचीमधे योग्य ते बदल करण्यात यावेत. येत्या एक महिन्यात, ही प्रक्रिया मजूरसंघटना आणि अभ्यासकांच्या सहभागाने आणि खुलेपणाने व्हावी.

गावपातळीवरील अंमलबजावणीबाबत

- १) १२ जिल्ह्यांमध्ये किती तालुक्यात, किती गावात, केव्हापासून कामे सुरु झाली आहेत, त्यातून किती मजुरांना रोजगार मिळाला आहे. याचा अहवाल शासनाने येत्या महिन्याभरात जाहीर करावा.
- २) मागणी होऊनही कामे सुरु झालेली नाहीत, अशी किती ठिकाणे आहेत, व ती कोणत्या कारणाने याचाही जाहीर खुलासा शासनाने येत्या महिन्याभरात करावा. अशा ठिकाणी काम केव्हापर्यंत सुरु होईल, याचीही शासनाने जाहीर घोषणा करावी.

राज्याच्या मूळ योजनेत बदल करण्याच्या प्रक्रियेबाबत

- १) या नव्या योजनेतील नोंदणी प्रक्रियेत बदल, जिल्हापरिषदेचा सहभाग, गटकार्यक्रम अधिकाऱ्यांची नेमणूक अशा विविध बदलांचा मजुरांवर काय परिणाम होईल, शासकीय यंत्रणेच्या पातळीवर त्यामुळे काय बदल होईल, कोणते बदल करणे खरोखर गरजेचे आहे, याबाबत जनसंघटना, संस्था आणि अभ्यासकांकडून सविस्तर सूचना मागवाव्यात.
- २) या सूचना मागवण्याआधी, म. ग्रा. रोहयोच्या कार्यवाहीबाबत प्रशासकीय अधिकाऱ्यांना याच संदर्भात पाठवलेला इंग्रजीतील मसुदा मराठीतून उपलब्ध करून द्यावा. येत्या दोन महिन्यात योग्य दस्तावेज उपलब्ध करून देण्याची व त्यावर सूचना मागवण्याची प्रक्रिया पूर्ण करावी. या सूचनांचे संकलन करून त्या वेबसाईटवर सर्वांसाठी खुल्या कराव्यात.

रोहयोतून जट्रोफा लागवड

रोहयोतून जट्रोफा लागवड करण्यामागे शासनाचे काय धोरण आहे ?

प्रयासने केलेल्या अभ्यासाच्या आधारे, अधिवेशनकाळात तुम्ही शासनाला हे प्रश्न विचारू शकता -

प्रश्न: उपलब्धता ?

जट्रोफाची रोपे व बियाणे पुरवणाऱ्या शासकीय आणि खाजगी रोपवाटिकांची सूची व त्यांच्याकडे उपलब्ध असलेल्या साठ्याची माहिती शासनाकडे आहे का?

संदर्भ: पान क्र.५ (मुद्दा क्र.१ व ६)

प्रश्न: गुणवत्ता ?

शासकीय आणि खाजगी रोपवाटिकांतील रोपांच्या/बियाणांच्या गुणवत्तेबाबत आणि किंमतीबाबत शासनाकडे काय माहिती उपलब्ध आहे?

संदर्भ: पान क्र.५ (मुद्दा क्र.१ व ६), पान क्र. ७ (मुद्दा क्र. ५)

प्रश्न: संशोधन?

अधिक तेलांश आणि/ उत्पन्न देणाऱ्या जट्रोफाच्या सुधारित जाती विकसित करण्यासाठी शासन काय प्रयत्न करीत आहे? असल्यास, महाराष्ट्रात असे प्रयत्न शासनातर्फे कोठे चालू आहेत?

संदर्भ: पान क्र.५ (मुद्दा क्र.२, ३ व ५),

प्रश्न: संशोधन कालावधी ?

सुधारित बियाणे अथवा रोपे शेतकऱ्यांना कधीपर्यंत उपलब्ध होण्याची शक्यता आहे?

संदर्भ: पान क्र. ५ (मुद्दा क्र.२ व ३)

प्रश्न: आर्थिक बाजू आणि हमी ?

पडीक जमिनीतून जट्रोफापासून हेक्टरी किती उत्पन्न मिळू शकेल? जट्रोफाच्या तेलबियांना सध्या काय बाजार भाव आहे?

संदर्भ: पान क्र.६ (पहिली चौकट, मुद्दा क्र. ३,४ व ५)

लहान शेतकऱ्यांना उत्पन्नाची हमी मिळावी यासाठी शासनाचे हमी भावाबाबत काय धोरण आहे?

संदर्भ: पान क्र.६ (दुसरी चौकट, मुद्दा क्र.३)

रोहयोतून जट्रोफा लागवडीस मुख्य आक्षेप - पान क्र. ७

लहान शेतकऱ्यांच्या हितासाठी मागण्या - पान क्र. ८

जट्रोफावरील संशोधन काय सांगते?

१. सध्या उपलब्ध असणाऱ्या रोपे व बियाण्यांच्या गुणवत्तेमध्ये प्रचंड तफावत आहे. बियाण्यांमधील तेलाच्या टक्केवारीत २१% ते ४८% इतका फरक दिसून येतो, तर बियाण्याच्या/ रोपांच्या प्रतीनुसार त्यांच्या किंमतीमध्ये रु.२ पासून रु.२० पर्यंत तफावत आढळते.
२. राष्ट्रीय तेल बिया आणि वनस्पतीजन्य तेल विकास मंडळा मार्फत(नोव्होड बोर्ड) देशातील १६ राज्यांमधील ४२ कृषीविद्यापीठे आणि संशोधन केंद्रांमध्ये सुधारित जाती (उच्च तेलांशआणि/किंवा उत्पादकता) विकसित करण्याचे संशोधन सुरु आहे. गुजरातमधील सरदार-कृषीनगर दान्तीवाडा कृषीविद्यापीठाने ४९% तेलांश असणारी सुधारित जात विकसित केल्याचे वृत्त प्रसारित (१० मे २००६) झाले आहे.
३. महाराष्ट्रातील डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषी विद्यापीठ, अकोला आणि महात्मा फुले कृषी विश्वविद्यालय, राहुरी, या दोन कृषी विद्यापीठांचाही या संशोधनात समावेश आहे. या सर्व संशोधनाचे निष्कर्ष हाती येण्यासाठी २००७-२००८ साला पर्यंत वाट बघावी लागेल.
४. उच्च गुणवत्तेची रोपे आणि बियाणांचा साठा, तसेच जट्रोफाची 'नगदी पीक' म्हणून देखभाल कशी करायची याच्या पद्धतीही अद्याप विकसित झालेल्या नाहीत.
५. देशभरात एकूण १०,००० हे. क्षेत्रावर 'आदर्श लागवड योजनेअंतर्गत' किमान ३०% तेलांश आणि दोन किलो बिया प्रति झाड उत्पन्न देऊ शकणाऱ्या बियाण्यांची लागवड नोव्होड बोर्डातर्फे करण्यात आली आहे.
६. नोव्होड बोर्डातर्फे सध्या विदर्भातील अकोला, अमरावती, नागपूर या जिल्ह्यांमध्ये, तर मराठवाड्यात परभणी, प. महाराष्ट्रात सोलापूर,पुणे या जिल्ह्यांमधील किमान वीस गावांमध्ये 'आदर्श लागवड योजना' राबवण्यात आली आहे. २००७ - २००८ सालापासून या योजनेतून लागवडीकरता लागणाऱ्या रोपे/बियाणे यांचा पुरवठा सुरु होणे अपेक्षित आहे.

लहान शेतकऱ्यांसाठी जट्रोफा कितपत फायदेशीर आहे?

१. अधिक उत्पन्नासाठी किमान मध्यम प्रतीची जमिन आणि नियमित पाण्याची सोय लागते.
२. जट्रोफापासून बियाण्यांचे स्थिर उत्पन्न मिळायला किमान सहा वर्षे लागतात.
३. ३०% तेलांश असणाऱ्या बियांना रु. ५/- प्रति किलो भाव मिळू शकतो.
४. कोरडवाहू - पडीक जमिनीतील जट्रोफाचे उत्पन्न अर्धा ते एक किलापर्यंत मर्यादित आहे आणि अशा जमिनीत हेक्टरी कमाल १६६० झाडे लावता येतात.
५. त्यामुळे कोरडवाहू जमिनीतून सध्याच्या बाजारभावानुसार प्रति हेक्टरी रु. ८,३००/- (१६६० x ५ रु.) प्रति वर्ष मिळू शकतील.

रोहयोतून (फळबाग कार्यक्रम) जट्रोफा लागवड

१. दि. २६ एप्रिल २००६ रोजी कृषि पशुसंवर्धन दुग्ध व्यवसाय व मत्स्यव्यवसाय विभागाने काढलेल्या शासननिर्णयाद्वारे (शासन निर्णय क्र. जट्रोफा २००५/प्र.क्र.२५३/९- ए) **प्रायोगिक तत्वावर १, ११, १०,०००** (एक कोटी, अकरा लाख दहा हजार) जट्रोफा झाडांची लागवड करण्याचा कार्यक्रम जाहीर झाला.
२. प्रत्येक झाडामागे रोहयो निधीतून १८.४० रु. (अठरा रु. चाळीस पैसे) अनुदानापोटी खर्च होणार आहेत. म्हणजेच २००६ - २००७ वर्षात २०,४४,२४,००० (वीस कोटी, चौव्वेचाळीस लाख, चोवीस हजार) खर्च करून जट्रोफा लागवडीचा प्रयोग होणार आहे.
३. या लागवडीतून मिळणाऱ्या उत्पादनाची, तसेच त्याच्या विक्रीची हमी शासन घेणार नाही.

रोहयोतून जट्रोफा लागवडीला आक्षेपः कारणे

- ◆ रोहयोचे अपेक्षित लाभार्थी अल्पभूधारक शेतकरी असल्याने, जट्रोफाची लागवड प्रामुख्याने कोरडवाहू व पडीक जमिनीत होईल.
- ◆ लागवड - मशागत कशी करायची यासाठी तांत्रिक पाठबळ उपलब्ध नाही. जट्रोफासारख्या नव्या पिकाबाबत अनुभवसिद्ध अशा पद्धतीही नाहीत.
- ◆ अशा लागवडीतून, लहान शेतकऱ्याला सध्याच्या बियाणांपासून फार फार तर हेक्टरी रु. ८३००/-प्रति वर्ष (सहा वर्षांनंतर) सध्याच्या बाजारभावानुसार मिळू शकतात.
- ◆ किमान भावाची तसेच, शासनाकडून खरेदीचीदेखील हमी नसल्याने, हे उत्पन्न प्रति हेक्टरी रु. ४,९८०/- (१६६० x ३ रु.) प्रति वर्ष, एवढे घसरू शकते.
- ◆ खाजगी रोपवाटिकांतील रोपांची गुणवत्ता तपासण्याकरता शासनाने कोणतीही यंत्रणा अद्याप उभी केलेली नाही.
- ◆ आधी म्हटल्याप्रमाणे (पान क्र.५) सुधारित बियाणे व रोपे आगामी ३-४ वर्षांत उपलब्ध होण्याची शक्यता आहे.

नोव्होड बोर्ड आणि देशातील कृषी विद्यापीठे या सर्वांचे संशोधन अपूर्णावस्थेत असतानाच रोहयोचा निधी वापरून प्रायोगिक तत्वावर लागवड करण्याचे कोणतेही कारण दिसून येत नाही.

फळबाग कार्यक्रमातील उणीवांची पुनरावृत्ती

- ◆ रोजगार हमीतील फळबाग कार्यक्रमाप्रमाणे मोठ्या, सुखवस्तू, शेतकऱ्यांनाच प्राधान्याने फायदा मिळू नये यासाठी काहीच बंधन घातलेले नाही. परिणामी सामाजिक, आर्थिकदृष्ट्या वंचित असलेल्या लहान शेतकऱ्यांचा मोठ्या शेतकऱ्यांपुढे टिकाव न लागणे, हेच चित्र काही काळाने जट्रोफाबाबत दिसेल.

अशा प्रकारे अचानक, शासनाची पुरेशी तयारी नसतानाच, लहान शेतकऱ्यांच्या गळ्यात पुरेसे उत्पादन, आणि म्हणून उत्पन्नही न देणारा जट्रोफा लागवडीचा कार्यक्रम बांधणे, कोणत्याही कारणाने समर्थनीय नाही.

या सर्व धोरणात्मक मुद्यांव्यतिरिक्त शासनाने जाहीर केलेल्या अनुदानाच्या रकमेचे, तसेच इतर आकडेवारीचेही परिक्षण होणे गरजेचे आहे. प्रयासने केलेल्या अभ्यासाच्या आधारे या मुद्यांची सविस्तर चर्चा करता येऊ शकेल.

भूमिका आणि मागण्या

शासनाने अविचाराने, घाईगर्दीत, आणि अपारदर्शक पद्धतीने घेतलेल्या, आणि त्यामुळे लहान शेतकऱ्यांसाठी अहितकारक ठरणाऱ्या या निर्णयाला लोकप्रतिनिधींनी विरोध करणे नितांत गरजेचे आहे.

रोहयो निधीचा हा दुरुपयोग थांबवण्यासाठी -

सध्या देशात विविध टिकाणी सुरु असलेले संशोधन पूर्ण होऊन त्याचे निष्कर्ष जाहीर होईपर्यंत शासनाने रोहयोअंतर्गत जट्रोफा लागवडीचा कार्यक्रम हाती घेऊ नये.

- ◆ मधल्या काळात (३-४ वर्षात) जट्रोफावर आधारित विविध प्रक्रिया उद्योगांच्या विकासाकरिता शासनाने स्वतंत्र, (रोहयोचा नव्हे) निधी उपलब्ध करावा. जट्रोफा लागवड, आणि प्रक्रिया उद्योगातून स्थानिक पातळीवर कुटिरोद्योग निर्मिती कशी करता येईल याचे तंत्र आणि ज्ञान विकसित करावे.

◆ जट्रोफातून गावपातळीवर मोठ्या पातळीवर रोजगार निर्मिती होण्यासाठी -

जट्रोफा लागवडीच्या, लहान शेतकऱ्याला केवळ तेल बियांचा पुरवठादार म्हणून बघणाऱ्या संकुचित मर्यादित कार्यक्रमाऐवजी, 'जट्रोफावर आधारित व्यापक उपजीविका कार्यक्रम' विकसित करावा. या कार्यक्रमात गावपातळीपासून ते तालुका पातळीपर्यंत अल्पभूधारक आणि भूमिहीनांना कायमस्वरूपी रोजगार देण्यासाठी अनेक कार्यक्रम राबवता येतील. उदाहरणार्थ -

१. दर्जेदार (सुधारित) रोपे व बियाणे पुरवणाऱ्या रोपवाटिका
२. तेल- बिया संकलन, साठा आणि प्रक्रिया केंद्रे
३. यांत्रिक तेल - घाणे
४. दुय्यम प्रक्रिया उद्योग (सेंट्रिय खत-निर्मिती, औषध निर्मिती, साबण, रबर इ. उद्योग..)

याबरोबरच, अल्पभूधारक आणि भूमिहीनांना बाजारभावाच्या अनियमिततेपासून संरक्षण मिळावे, यासाठी जट्रोफाच्या बियांना हमीभाव देणे गरजेचे आहे.

थोडक्यात, विरोध जट्रोफाला नाही, तर, रोहयोचा दुरुपयोग करून लहान शेतकऱ्यांना वेठीस धरण्याला आहे.

रोहयोतील तिसरा महत्वाचा बदल

पुनर्विलोकन समितीचा अहवाल: रोजगार हमी योजनेतील प्रस्तावित बदल

पार्श्वभूमी

रोजगार हमी योजनेच्या यशापयशाचा आढावा घेऊन त्यात कालानुरूप बदल सुचवण्यासाठी २००१ साली शासनाने 'पुनर्विलोकन समितीची' नेमणूक केली. समितीत रोहयो व जलसंधारणाशी संबंधित सहा आजी व माजी शासकीय पदाधिकारी आणि पाच अशासकीय सदस्यांचा समावेश होता. समितीचा अहवाल मे २००५ रोजी शासनाला सादर झाला आहे. मात्र अद्यापही या अहवालाची विधीमंडळाच्या सभागृहांत चर्चा झालेली नाही. या अहवालात योजनेत करावयाच्या बदलांबाबत एकूण ४० शिफारसी त्यामागील युक्तिवादासकट मांडलेल्या आहेत. या शिफारसीच नव्हे तर अहवाल तयार करण्याची प्रक्रियाच लोकशाही विरोधी असल्याने राज्यभरातील संस्था, संघटना व अभ्यासकांनी त्याबाबत तीव्र निषेध केलेला आहे.

शिफारसीमागील लोकशाहीविरोधी प्रक्रिया

- ◆ अहवाल सादर करण्यापूर्वी समितीतील अशासकीय सदस्यांना भिन्न मतपत्रिका (dissent note) जोडण्याची संधी दिली गेली नाही. प्रा. छाया दातार व प्रा. एच. एम. देसरडा या अशासकीय सदस्यांनी मुख्यमंत्री व समिती अध्यक्षाना याबाबत निषेधपत्रे पाठवलेली आहेत.
- ◆ पुनर्विलोकनाच्या या प्रक्रियेत जिल्हा व राज्य पातळीवरील रोजगार हमी समित्यांचे सदस्य, लोकप्रतिनिधी, त्याचप्रमाणे रोजगार हमीच्या जन्मापासून असंघटित मजुरांबरोबर काम करणाऱ्या संस्था-संघटना आणि अभ्यासक अशा कोणालाच सहभागी करून घेतले गेले नाही.
- ◆ सदर अहवाल मिळवण्यासाठीही जनसंघटनांना बराच पाठपुरावा करावा लागला, त्यानंतरच रोजगार हमी मंत्रीमहोदयांकडून २००५ सालच्या पावसाळी अधिवेशनाच्या काळात जनसंघटना व अभ्यासकांच्या मागण्यांची दखल घेण्याचे आश्वासन मिळाले. आजपर्यंत या आश्वासनाची कोणत्याही रीतीने अंमलबजावणी झालेली नाही.

जनसंघटना, संस्था आणि अभ्यासकांचे प्रयत्न आणि शासनाचा निराशाजनक प्रतिसाद

गेल्या वर्षभरात जनसंघटनांनी केलेल्या प्रयत्नांची दखल घेऊन, रोजगार हमी योजना मंत्री हर्षवर्धन पाटील यांनी जानेवारी महिन्यात शिफारसी अंतिम करण्याआधी राज्यातील जनसंघटना, अभ्यासक आणि नागरिक गटांच्या सूचना मागवण्यासाठी, राज्यभरात विभागवार बैठका घेण्याचे आश्वासन दिले होते, हे आश्वासन अद्यापही पूर्ण झालेले नाही.

यासंदर्भात जनसंघटनांबरोबर नियोजित असलेली बैठकही रोहयोमंत्र्यांनी कार्यबाहुल्यांचे कारण देऊन अनिश्चित काळासाठी पुढे ढकललेली आहे. मंत्रालय पातळीवर यासाठी पाठपुरावा केल्यानंतर मंत्रिमहोदयांना वेळ नसल्याचे कारण सातत्याने सांगितले जात आहे.

- ◆ एकीकडे जनसंघटनांबरोबर शासनाने सुरु केलेली प्रक्रिया अशा रितीने थंडावलेली असतानाच, रोहयोतून जेट्रोफा लागवडीचा कार्यक्रम नव्याने जाहीर झालेला आहे. रोहयोतून जेट्रोफा लागवड ही पुनर्विलोकन समितीने केलेली शिफारस आहे, हे लक्षात घेतले तर या घडामोडीचे गांभीर्य अधोरेखित होते.
- ◆ समितीच्या अहवालाची चर्चा विधिमंडळात अद्यापही झालेली नाही, असे असूनही अहवालातील शिफारसींमधील एक शिफारस शासनाने स्वीकारूनही टाकलेली आहे. पुनर्विलोकन समितीच्या शिफारसींना अंतिम स्वरूप देण्याआधी जनसंघटना, अभ्यासक व इतर नागरिकांच्या सूचना विचारात घेतल्या जातील, या रोहयोमंत्र्यांनीच दिलेल्या आश्वासनाला रोहयोमंत्र्यांनीच फाटा दिलेला आहे, याची आपण वेळीच गांभीर्याने दखल घेतली नाही तर पुनर्विलोकन समितीच्या इतर शिफारसीही अशाच अपारदर्शकपणे अंमलात आणल्या जातील असा धोका आहे.

अधिवेशनकाळासाठी मागण्या

- ◆ पुनर्विलोकन समितीचा अहवाल चर्चेसाठी आला तरीही 'रोहयोमंत्र्यांनी घोषित केल्याप्रमाणे 'विभागवार बैठका' झाल्याशिवाय अहवालाबाबत अंतिम निर्णय केला जाऊ नये.
- ◆ अहवाल चर्चेला आला नाही, तरीही त्याबाबत रोहयोमंत्र्यांनी आश्वासित केलेली प्रक्रिया प्रत्यक्षात कधी येणार, याचे निश्चित वेळापत्रक अधिवेशन काळात जाहीर केले जावे.

विभागवार बैठका कशासाठी?

१. महाराष्ट्रातील भौगोलिक, सामाजिक, सांस्कृतिक आणि आर्थिक वैविध्य लक्षात घेता, स्थानिक प्रश्नांना योग्य तो न्याय मिळण्यासाठी
२. रोजगार हमीतील कोणत्याही बदलांचा परिणाम रोजगार हमी मजुरांवर थेटपणे होणार असल्याने बदल करण्याच्या प्रक्रियेत त्यांचा सहभाग असलाच पाहिजे, शिवाय शासकीय अधिकारी, स्वयंसेवी संघटना- संस्था, अभ्यासक, करदाते आणि राजकीय पुढारी, अशा विविध गटांनी योजनेच्या आखणी- अंमलबजावणीत आजवर प्रत्यक्ष - अप्रत्यक्ष भूमिका बजावलेली आहे. या सर्वांच्या व्यापक सहभागाने पुनर्विलोकन समितीच्या अहवालाची, तसेच रोजगार हमीतील प्रश्नांची खुली चर्चा झाल्याशिवाय, योजनेत बदल करण्याची, योजनेचे 'पुनर्विलोकन करण्याची' प्रक्रिया पूर्ण होऊ शकणारच नाही.

विभागवार बैठका कशा प्रकारे व्हायला हव्यात?

रोहयोमंत्र्यांनी जाहीर केल्याप्रमाणे अहवालाचा सुधारित मसुदा जनतेसाठी खुला करुन, त्यावर चर्चा घडवण्यासाठी पुरेसा वेळ देऊन

पुनर्विलोकन समितीच्या अहवालाचा सुधारित मसुदा तयार करताना शासनाने खालील तीन बाबी विचारात घ्याव्यात:

१. पुनर्विलोकन समितीच्या अहवालावरील विविध विभागीय अधिकारी, लोकप्रतिनिधी आणि स्वयंसेवी संस्था-संघटनांचे प्रतिनिधी यांच्या सूचना
२. पुनर्विलोकन समितीच्या अहवालात अद्याप विचार न झालेले परंतु स्वयंसेवी संस्था, संघटना आणि अभ्यासकांनी उपस्थित केलेले रोहयोबाबतचे प्रश्न
३. नवीन राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी कायद्यातील स्वागतार्ह बाबी, ज्यांचा महाराष्ट्रातील रोहयोत (१२ जिल्हे वगळता) अद्याप समावेश केलेला नाही.

अहवालाला अंतिम स्वरूप देण्याची प्रक्रिया काय असावी?

विभागवार बैठकांमधून आलेल्या सूचना लक्षात घेऊन अहवालाला अंतिम स्वरूप दिले जावे. अंतिम स्वरूपाच्या या अहवालात दोन प्रमुख मुद्द्यांचा समावेश केला जावा:

१. सुनावण्यांमधून आलेल्या कोणत्या सूचना स्वीकारल्या तसेच कोणत्या नाकारल्या याची कारणमीमांसा.
२. अहवालात नमूद केलेल्या अंतिम शिफारसी प्रत्यक्षात आल्यास रोहयोसंबंधी महत्त्वाच्या घटकांवर नेमका काय परिणाम होणार आहे (उदा. रोहयो निधी, उपलब्ध कामे व त्याचे स्वरूप विविध शासकीय विभाग) याची आकडेवारीसह तपशीलवार चर्चा (Impact Analysis)

तीनही विषयांतील समान सूत्र

घडामोडींचा कालावधी

एप्रिल २००५ : पुनर्विलोकन समितीचा अहवाल शासनाला सादर

जानेवारी २००६ : रोहयोत बदल करण्यापूर्वी राज्यात विभागवार बैठका घेणार आणि पुनर्विलोकन समितीचा अहवाल अर्थसंकल्पात चर्चेला आणणार, असे रोहयोमंत्र्यांचे आश्वासन

जानेवारी २००६ : महाराष्ट्र ग्रामीण रोजगार हमी योजनेची १२ जिल्हांत अंमलबजावणी आणि त्याबाबत जनसंघटनांच्या सूचनांचा विचार करण्याचे रोहयोमंत्र्यांचे आश्वासन

एप्रिल २००६ : पुनर्विलोकन समितीने सुचवलेल्या जट्टोफा लागवड कार्यक्रमाची घोषणा

केवळ एका वर्षात रोहयोमंत्र्यांनी दिलेली आणि न पाळलेली आश्वासने, त्याचप्रमाणे एक निर्णय अर्धवट असतानाच दुसरा जाहीर करून टाकण्याची शासनाची घाई बघितली तर या तीन वेगवेगळ्या विषयांमधील समान सूत्र सहजपणे दिसते:

- ◆ रोहयोत सध्या महत्त्वाचे बदल, 'स्थित्यंतरे' सुरु आहेत.
- ◆ यातील काही बदल मजुरांच्या हिताचे, तर अनेक मजूर विरोधी आहेत.
- ◆ हे सर्व बदल अतिशय अपारदर्शकपणे केले जात आहेत. कोणतेच बदल घडवण्यात प्रत्यक्ष मजुरांचा वा त्यांच्याबरोबर काम करणाऱ्या संस्था-संघटनांचा सहभाग घेतला गेलेला नाही, जनसंघटनांची असा सहभाग घेण्याची मागणीही शासनाने सतत दुर्लक्षित केली आहे.
- ◆ बदल करण्यापूर्वी शास्त्रशुद्ध पद्धतीने अभ्यास केला जात नाही.
- ◆ बदल करण्यापूर्वी तर सोडाच, पण बदल झाल्यानंतरही 'मजुरांवर त्या बदलांचा काय परिणाम होणार' याची चर्चा केली जात नाही.
- ◆ बदल झाल्यानंतर राज्याच्या कानाकोपऱ्यातील मजुरांपर्यंत ते योग्य रीतीने पोचावेत, यासाठी प्रयत्न केले जात नाहीत, तशी यंत्रणाही नाही.
- ◆ तुरळकपणे झालेले सकारात्मक बदलदेखील, (उदा. ग्रामसभांचा सहभाग, सामाजिक लेखा परीक्षण) कागदावरच रहातात. शासकीय यंत्रणेची अनास्था, असहकार, आणि मजुरांमधील माहितीचा अभाव हे याचे सार्वत्रिक कारण दिसते.

ही परिस्थिती बदलून, रोहयोमंत्र्यांनी म्हटल्याप्रमाणे रोहयोचे एके काळचे वैभव परत आणायचे असेल, तर लोकप्रतिनिधींनी या बदलांची आणि आमच्या मागण्यांची दखल घ्यायलाच हवी.